

ТИЩЕНКО О. В.,

доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри трудового
права та права соціального забезпечення
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.24>

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемним питанням механізму правового регулювання соціального захисту населення України, зокрема процесу вдосконалення пенсійного забезпечення народних депутатів як представників Українського народу у Верховній Раді України, що уповноважені протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України.

Еволюція чинного законодавства України, яке регулює особливості пенсійного забезпечення народних депутатів розглядається через призму складних тенденцій сьогодення. Доводиться, що встановлення спеціального пенсійного забезпечення для цієї категорії осіб, призвело до закріплення у законодавстві підвищеного рівня соціальних гарантій для народних депутатів України. І хоча поступово вносилися зміни щодо правового регулювання пенсійного забезпечення цієї категорії працівників, зокрема у частині врахування відсоткових показників (спочатку 80%, потім 60%) місячного окладу народних депутатів України для призначення пенсій, проте це загалом не вирішувало обтяжливу проблему тягаря фінансування спеціального пенсійного забезпечення.

Означена ситуація ще більше поглиблювала диспропорції у сфері пенсійного забезпечення і потребувала виправлення з урахуванням демократичних, європейських засад функціонування сучасної системи соціального захисту населення, в основу яких покладено верховенство права, соціальну справедливість, рівність тощо.

У цих умовах, соціально-правові тенденції реформування пенсійного забезпечення, як складової соціального захисту населення, зумовили необхідність переосмислення і перегляду усталених підходів і спонукали до поширення у 2017 році єдиних загальних умов пенсійного забезпечення згідно Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» на народних депутатів України. Це відповідає демократичним засадам розвитку соціально-захисного законодавства у країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: соціальний захист населення, соціальна політика, принцип соціальної справедливості, соціальні гарантії, пенсійне забезпечення народних депутатів.

Tyshchenko O. V. The issues of reforming of pension provision for people's deputies in Ukraine

The article covers the problematic aspects of the mechanism of legal regulation of social protection of the population of Ukraine, particularly the improvement process of pension provision for People's Deputies as representatives of the Ukrainian people

at the Verkhovna Rada of Ukraine, who are empowered to exercise their authorities stipulated by the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine for the period of those powers vested on them.

The evolution of the official legislation of Ukraine, which regulates the specifics of pension provision for People's Deputies, is viewed through the prism of contemporary complex trends. It is proven that the determining of special pension provision for the given category of persons led to the consolidation in the legislation of the elevated rate of social guarantees for People's Deputies of Ukraine. Although specific amendments were gradually introduced as for the legal regulation of calculating the amount of pension for that particular category of employees, namely, in terms of including the percentage of a monthly salary for People's Deputies of Ukraine (originally 80%, then – 60%) , that did not resolve the burdening problem of the financing of special pension provision.

The above mentioned situation deepened the imbalances in the area of pension provision and required correlation with functioning of democratic European principles of modern system of social protection, as far as those principles are based on the rule of law, social justice, equity and so on.

Under given circumstances, social and legal trends in the reforming of pension provision as an integral part of social protection of the population, specified the necessity for reconsidering and reviewing of the acting approaches as well as stimulated the expansion of unified general conditions for pension provision according to the Law of Ukraine “On Mandatory State Pension Insurance” on People's Deputies of Ukraine. That corresponds to the principles of democracy for the development of social and legal legislation within the European Union countries.

Key words: *social protection of the population, social policy, the principle of social justice, social guarantees, pension provision for People's Deputies.*

Вступ. Соціальний захист населення – це основа соціальної політики держави. Пріоритетами соціальної політики сучасної цивілізованої європейської держави має бути створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної соціальної допомоги та підтримки незахищеним категоріям населення, особливо в умовах війни, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення. Слід підкреслити, що попри важливість всіх напрямків соціального захисту населення, саме пенсійне забезпечення є основною його складовою частиною, оскільки пенсійні виплати для значної кількості населення нашої держави є основним засобом для існування.

З проголошенням незалежності України виникла нагальна потреба формування національного соціального законодавства, зорієнтованого на провідні тенденції цивілізованого європейського світу. Насамперед, необхідно було відмовитися від застарілих та необґрунтовано-вирізнюючих підходів щодо особливостей правового регулювання пенсійного забезпечення для окремих категорій працівників, таких як народні депутати, судді, державні службовці тощо на спеціальних, пільгових умовах. Постала необхідність формування нового пенсійного законодавства на принципах рівності, пропорційності та соціальної справедливості. Проте, у правове регулювання пенсійного забезпечення окремих категорій працівників, зокрема таких, як народні депутати, помилково, на нашу думку, продовжували закладати засади урахування особливості статусу з огляду на суспільно-державну значущість їх трудової функції, з метою визначення підвищених соціальних гарантій. Означена ситуація лише поглибила диспропорції у пенсійному забезпеченні і не сприяла ефективному реформуванню пенсійного законодавства України. Це, у свою чергу, вплинуло на загальний стан пенсійної реформи і вказувало на її незавершеність і половинчастість. І хоча, вказана

проблема, була виправлена відповідними змінами, внесеними у законодавство у 2017 році, але і на сьогодні залишається дискусійним питання щодо доцільності існування спеціальних умов пенсійного забезпечення для окремих категорій працівників, зокрема таких, як народні депутати тощо. Такі питання неодноразово піднімалися і піднімаються у колі фахівців-правників, а також турбують суспільство загалом, що спонукає науковців неодноразово повертатися до розгляду його сутності та змісту.

Проблемам особливостей вдосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні присвячені праці багатьох українських учених, серед них, такі, як-от: Андріїв В., Болотіна Н., Бурак В., Кучма О., Коробенко Н., Синчук С., Сирота І., Сіньова Л., Ширант А., Шумило М. та ін. Але сучасні євроінтеграційні тенденції розвитку суспільства та держави, реформаційні процеси, які відбуваються у сфері соціального захисту населення, спрямовують до новітнього аналізу та переосмислення багатьох концептуальних підходів з метою пошуків оптимальних шляхів подальшої систематизації соціального законодавства на напрямку його узгодження з засадами соціального законодавства європейської спільноти.

Постановка завдання. Мета статті розглянути та дати оцінку обґрунтованості змін, внесених до чинного законодавства України в частині пенсійного забезпечення народних депутатів і відповідності цих змін принципам верховенства права, соціальної справедливості, рівності та пропорційності щодо правового регулювання призначення пенсій, як невід'ємної складової соціального захисту населення.

Результати дослідження. Діяльність парламентаріїв у кожній країні відіграє особливу значущу роль. Довіра і очікування виборців вимагає від депутатів як народних обранців особистого глибокого усвідомлення значення суспільної та державної ролі їх діяльності як особливої категорії працівників. Від результативності їхньої діяльності залежить розвиток, рівень та ефективність законотворчої діяльності в державі.

17.11.1992 року в Україні було прийнято Закон України «Про статус народного депутата України», в першій редакції преамбули якого зазначалось, що при виконанні своїх функцій і повноважень народні депутати України керуються Конституцією, законами України, постановами Верховної Ради України, а також своєю совістю [1]. Цим же Законом встановлювалися спеціальні умови пенсійного забезпечення народних депутатів, які полягали у тому, що при досягненні пенсійного віку колишньому депутату призначалася пенсія, яка становила 80 процентів місячного окладу, встановленого на той час для працюючого народного депутата України. За ним зберігалися медичне обслуговування, забезпечення путівками для лікування, що було встановлено на той час для народних депутатів України (ч. 16 ст. 32 Закону України «Про статус народного депутата») [1]. Зрозуміло, що такий стан речей, викликав у суспільстві неоднозначну реакцію, тому що прослідковувалася нерівномірність у визначенні соціальних гарантій у пенсійному забезпеченні для населення загалом та окремих категорій працівників, зокрема народних депутатів. Спробою виправити ці диспропорції законодавства України, стало внесення змін до Закону України «Про статус народного депутата», згідно яких гарантії трудових прав народного депутата у тому числі у сфері пенсійного забезпечення були викладені у ст. 20 цього Закону. До 1 жовтня 2017 року діяли положення п. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата», згідно якого: «12. Після досягнення чоловіками 62 років і жінками – пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом першим частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також у разі визнання інвалідом I або II групи народному депутату призначається пенсія в розмірі 60 відсотків суми місячної заробітної плати працюючого народного депутата з урахуванням всіх доплат та надбавок до посадового окладу, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Нарахування пенсії здійснюється із суми заробітної плати, що складається з посадового окладу з урахуванням усіх доплат та надбавок працюючого народного депутата на момент призначення пенсії».

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цієї частини, право на пенсію за віком мають народні депутати – чоловіки 1955 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

60 років – які народилися по 31 грудня 1952 року;

60 років 6 місяців – які народилися з 1 січня 1953 року по 31 грудня 1953 року;

61 рік – які народилися з 1 січня 1954 року по 31 грудня 1954 року;

61 рік 6 місяців – які народилися з 1 січня 1955 року по 31 грудня 1955 року.

Тимчасово, по 31 грудня 2017 року:

особам (крім інвалідів I та II груп, інвалідів війни III групи та учасників бойових дій, осіб, на яких поширюється дія пункту 1 статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), які займають посади державної служби, визначені Законом України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу», а також працюють на посадах та на умовах, передбачених законами України «Про прокуратуру», «Про судову систему і статус суддів», призначені пенсії/щомісячне довічне грошове утримання не виплачуються;

у період роботи на інших посадах/роботах пенсія (крім інвалідів I та II груп, інвалідів війни III групи та учасників бойових дій, осіб, на яких поширюється дія пункту 1 статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), розмір якої перевищує 150 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, виплачується в розмірі 85 відсотків призначеного розміру, але не менше 150 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

З 1 січня 2018 року пенсія працюючому народному депутату в період виконання депутатських повноважень та колишньому народному депутату, який працює на посадах, які дають право на призначення пенсії в порядку та на умовах, передбачених законами України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», виплачується у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Після звільнення з роботи виплата пенсії відповідно до цього Закону поновлюється.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Тимчасово, по 31 грудня 2017 року, максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10740 гривень.

У випадку смерті народного депутата призначається пенсія у разі втрати годувальника непрацездатним членам сім'ї, які були на його утриманні за їх заявою (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі 70 відсотків суми місячної заробітної плати працюючого народного депутата на день звернення за пенсією з урахуванням усіх доплат та надбавок до посадового окладу, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, на одного непрацездатного члена сім'ї, та 90 відсотків – на двох і більше членів сім'ї за рахунок бюджетних призначень на забезпечення діяльності Верховної Ради України.

Умови та порядок перерахунку призначених пенсій народним депутатам України визначаються Кабінетом Міністрів України.

Положення, передбачені абзацами першим – восьмим, одинадцятим цієї частини не поширюються на народного депутата України, повноваження якого припинено достроково у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком щодо нього, або за рішенням

суду у разі невиконання вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, або якого було притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, наслідком чого не стало дострокове припинення повноважень цього народного депутата. У таких випадках пенсія народному депутату України призначається на загальних підставах [2]. Окреслені зміни хоча і корегували дещо особливості пенсійного забезпечення народних депутатів, утім не вирішували головне питання – вирізнення пенсійного забезпечення народних депутатів на особливих пільгових умовах, за спеціальними правилами, посиленням переліком соціальних гарантій.

І лише згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII було кардинально змінено підходи щодо пенсійного забезпечення народних депутатів, у зв'язку з чим, п. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата» було викладено у редакції: «12. Пенсійне забезпечення народних депутатів здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»» [3]. Відповідно до вказаних змін, пенсії народним депутатам стали призначатися на загальних підставах, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Вважаємо, що такий підхід є обґрунтованим і повною мірою узгоджується з демократичними європейськими тенденціями реформування пенсійного законодавства, а також корелюються з принципом верховенства права, який базується на ідеях рівності та соціальної справедливості та обґрунтованих соціальних гарантіях. Саме таке розуміння соціальної справедливості вбачається із положень, наведених у рішеннях Конституційного Суду України.

До прикладу, у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 наголошується, що відповідно до частини першої статті 8 Конституції України (254к/96-ВР) в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [4].

На втілення соціальної справедливості у правовому регулюванні пенсійного забезпечення в Україні спрямована також Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р. У Концепції записано, що для забезпечення соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі необхідно: удосконалити порядок перерахування пенсій працюючим пенсіонерам; ліквідувати диспропорції у пенсійному забезпеченні, зумовлені збереженням спеціальних пенсійних програм для деяких категорій громадян, якими встановлено окремі умови пенсійного забезпечення, та поетапно здійснити перехід до єдиних правил призначення пенсій [5].

Слід відмітити, що, на наш погляд, цілком узгоджуються, зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII до частини 12 статті 20 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року №2790-XII з положеннями частини 3 статті 22 Конституції України щодо недопущення при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

В Рішенні Конституційного Суду України від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання), визначено, що зміст прав

і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру; звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики [6]. Крім того, тлумачення словосполучення «звуження змісту та обсягу прав і свобод людини і громадянина», що міститься в частині третій статті 22 Конституції України, Конституційний Суд України дав у Рішенні від 22.09.2005 р. № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками), згідно з яким «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга), при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (частина третя). Скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація. Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними» [7].

На нашу думку, зміни, внесені в п. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата» не призвели до зменшення кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод людини та можливостей людини, необхідних для задоволення потреб її існування та розвитку, а відповідно не призвели до зменшення соціальних гарантій у пенсійному забезпеченні народних депутатів. Лише на підставі оновлених положень змісту п. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата» було пропорційно збалансовано за єдиними загальними правилами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» правовий порядок пенсійного забезпечення цієї категорії осіб. Очевидним є те, що такий підхід ураховує, як фінансові можливості держави, що є надзвичайно важливим, особливо сьогодні в умовах правового режиму воєнного стану, так і сучасні запити суспільства.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, викладеної в Рішенні від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік», передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Згідно Рішення Конституційного Суду від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України положення статті 1, частин першої, третьої статті 95 Конституції України у системному зв'язку з положеннями статті 3, частини першої статті 17, частини третьої статті 22, статей 46, 48 Основного Закону України треба розуміти так, що однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України, виходячи з фінансових можливостей держави, яка зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до

збалансованості бюджету України. При цьому рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета і засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги – принципам пропорційності і справедливості [8].

Висновки. Базуючись на вищевикладеному, варто констатувати:

1. Існуючі до 2017 року диспропорції у правовому регулюванні пенсійного забезпечення, спрямовані на вирішення соціального становища окремих категорій працівників (народних депутатів тощо) не відповідали принципу соціальної справедливості у демократичній, соціальній та правовій державі. Створювали дисбаланс системи пенсійного забезпечення і не сприяли ефективному функціонуванню Пенсійного фонду, поглиблюючи соціальну напругу в суспільстві.

2. Зміни внесені до частини 12 статті 20 Закону України «Про статус народного депутата України» Законом України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII, відповідають Конституції України і слугують запровадженню та реалізації єдиних правил призначення та обрахунку пенсій на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Особливо це важливо, коли йдеться про таку категорію осіб, як народні депутати, значення соціально-правового статусу яких є надзвичайно вагомим для формування прогресивної європейської соціальної політики держави. Втілення демократичних та справедливих засад правового регулювання пенсійного забезпечення народних депутатів є запорукою суспільної довіри до державних інституцій та соціального миру. А також це сприяє формуванню іміджу України як цивілізованої європейської держави у світі.

Список використаних джерел:

1. Про статус народного депутата: Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/ed19921117#Text>
2. Про внесення змін до статті 20 Закону України «Про статус народного депутата України»: Закон України від 01.12.2005 р. № 3173-IV; Про статус народного депутата України: Закон України у редакції 28.12.2015 р. № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2790-12>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
5. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1224-2009-p#Text>
6. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text>
7. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>
8. Рішення Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 р. № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>

